

Tres camiños xacobeos no concello da Estrada

Luís Ferro Pego

RESUMO

Polo concello de A Estrada transcorren varios camiños xacobeos. Un é coñecido como Camiño de Santiago, que vén polo Sudeste de Ourense cara a Santiago de Compostela, pero hai outros dous camiños non recoñecidos oficialmente que tamén atravesan o concello de A Estrada. O seu percorrido e os documentos que os avalan son o obxecto deste artigo.

ABSTRACT

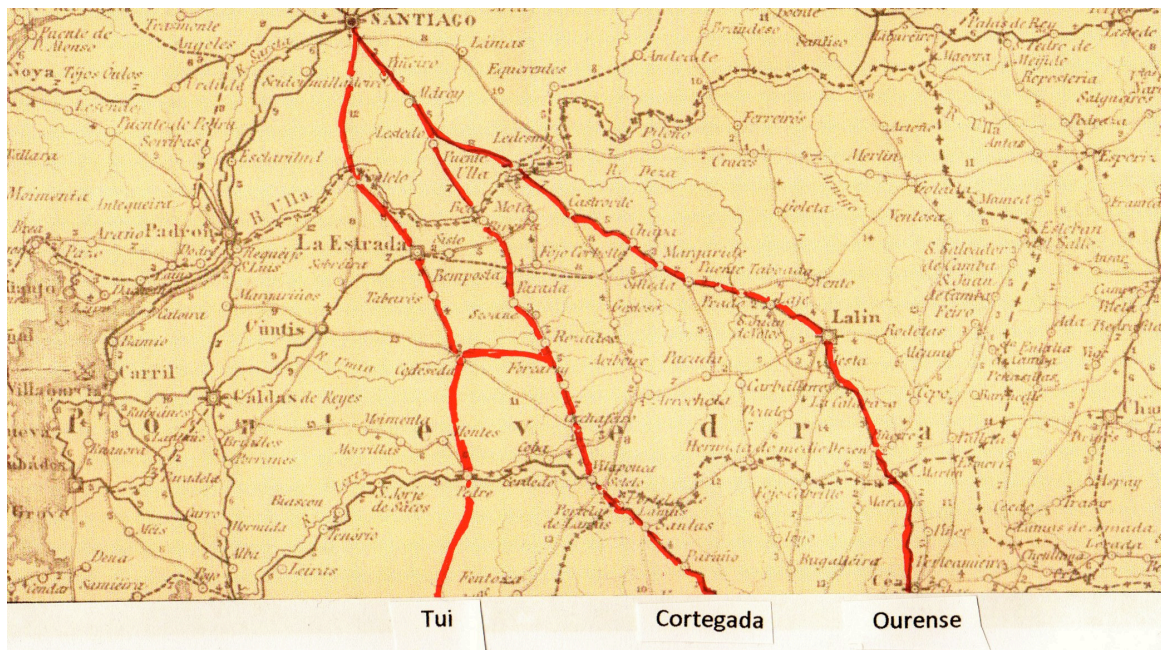
Several Saint Jame's paths pass through the region of A Estrada. One of them is known as "Camino de Santiago", which comes from the south east of Ourense towards Santiago de Compostela. But there are other two non-recognised paths that cross the region of A Estrada as well. Their itinerary and the documents that acknowledge them are the aim of this article.

Testamentos, arquivos parroquiais, cartografía, publicacións, etc., fálanos dos camiños que pasando polo concello de A Estrada percorren viaxeiros, comerciantes, enfermos, estudantes, peregrinos ou arrieiros que portaban o famoso viño do Ribeiro de Avia. Uns

desde un recuncho de Galicia ou resto de España e outros mesmo de Portugal, atravesaban por diversos sitios o concello de A Estrada ata chegar a urbe metropolitana de Santiago de Compostela.

Hai un primeiro camiño, coñecido como *Camiño de Santiago*, que vén polo Sudeste de Ourense (Ruta da Prata) a Santiago de Compostela, entrando no concello da Estrada por Castrovite e abandonando o concello por Ponte Ulla para penetrar na provincia de A Coruña.

Porén hai dous camiños xacobeos non recoñecidos oficialmente que atravesan o concello da Estrada cara á provincia da Coruña, un a través de Ponte Veá-Couso e o segundo por Sarandón-Ribeira, cruzando o río Ulla nunha barcaza.

Tres camiños xacobeos

Sobre estes camiños xacobeos atopamos abundantes referencias en diversos artigos da *Miscelánea Histórica e Cultural*, que publica o Museo do Pobo Estradense Manuel Reimóndez Portela. Na *Miscelánea* nº 5, o crego da Estrada o reverendo Manuel Castiñeiras Rodríguez fálanos sobre os peregrinos e o camiño de Santiago no artigo titulado “*Novas matizacións encol do topónimo A Estrada*”. Tamén o crego de Cerdedo reverendo Luís Manuel Caxide Diéguez na *Miscelánea* nº 11 publica o artigo “*Os derradeiros arrieiros de Tabeiros-Terra de Montes*”, onde ofrece abundantes datos sobre os camiños a Santiago. Na *Miscelánea* nº 13 o licenciado e escritor Francisco Rozados “Rochi” fálanos de camiños xacobeos e peregrinos no seu artigo titulado “*O vreeiro por Terras de Montes e*

Tabeiros. Comercio e peregrinaxe". E na Miscelánea nº 14 un destacado artigo do polígrafo Fernando Cabeza Quiles tamén nos fala sobre os camiños a Santiago "*As pegadas Xacobeas do concello da Estrada (1)*".

Pero tamén hai moitos artigos en xornais do século XX nos que se tratan estes camiños. Así, "*La Estrada y su servicio postal*" de Manuel Castro (*El migrado*, A Estrada, 16/11/1931), "*Mitos do camiño*" de Ramón Otero Pedrayo (*La Noche*, Santiago, 3/6/1948). "*La Estrada de hoy*" de Julio Sierra (*La Noche*, 24/6/1949), "*La Estrada de Compostela*" de Porto Matalobos (*La Noche*, 24/6/1955), "*En la encrucijada de cinco caminos*" de Porto Matalobos (*La Noche*, 23/6/1956), "*Terra de Tabeirós, ledo camiño, e A Estrada doce acougo*" de Ramón Otero Pedrayo (*El Pueblo Gallego*), "*Así es la Estrada*" de José Docampo Vázquez, (Hoja de los lunes, 22/6/1964). Así seguen nunha longa listas de xornais como *El Heraldo Gallego*, *Diario de Pontevedra*, *Hoja de los Lunes*, *El Compostelano*, *Diario de Galicia*, *La Correspondencia Gallega*, etc.

O primeiro destes camiños non recoñecidos oficialmente é o que saíndo das terras de Portugal dá comezo en Tui, percorrendo Salvaterra de Miño, Ponteareas, Pazos de Borbén, Fornelos de Montes, Ponte-Caldelas e Cotobade, xa estudado no libro "*Los caminos de Santiago y la geografía de Galicia*". *Rutas, paisajes y comarcas*¹. A autora ao entrar en terras de Cotobade, faino virar para Pontevedra, en vez de proseguir con dirección a Cerdedo pola Ponte de Pedre. Porén, a partir de Cotobade temos varias fontes documentais como, por exemplo, o libro "*Viaje a Galicia (1745) Fray Martín Sarmiento*"², onde nos di falando da Ponte de Pedre (Cerdedo) que "*este puente es pasaje real, y preciso para pasar desde la provincia de Tuy, a Los Baños y a La Estrada, y distan del puente de tres a tres leguas y media. La dirección del camino hasta el puente, viniendo por la Corredoira, anejo de Carvalledo es de sur a norte.*"

Ademais no libro de finados de San Paio de Figueroa (A Estrada) do ano 1784, hai unha referencia a un pobre peregrino, veciño de Pontecaldelas, que morreu na Estrada cando viña de gañar o ano xubilar compostelán. "*En veinte de octubre de ochenta y cuatro, murió Ignacio Taverneiro marido de Alberta Portela vecinos de Santa Eulalia de Caldellas, recibió todos los Santos Sacramentos, y su cadáver se enterró de caridad con asistencia mía y de mi capellán en la iglesia de San Pelaio de Figueroa, no hizo disposición alguna por ser pobre de solemnidad, que venía de ganar el Jubileo del Año Santo, y para que conste lo firmo.*"

Desde Cotobade ata á súa entrada na provincia de A Coruña o camiño discorre deste xeito: Arrincando do concello de Cotobade, desde Carballedo, baixa o camiño ata o lugar de

1 DE TORRES LUNA, María del Pilar "*Los caminos de Santiago y la geografía de Galicia*" *Rutas, paisajes y comarcas*, Santiago de Compostela 1995.

2 PENSADO, José Luís, *Viaje a Galicia (1745) Fray Martín Sarmiento* Ed. Universidad de Salamanca, 1975,

Corredoira e dende esta á ponte de Pedre internándose no concello de Cerdedo. Cruza a ponte de Pedre ata chegar á parroquia de Quireza. Dá ánimos aos peregrinos un cruceiro no adro da igrexa de Quireza que ten labrado na cruz ao apóstolo Santiago cos atributos de peregrino, sombreiro, esclavina, túnica, vieiras e bordón. Desde esta igrexa seguimos o camiño ata o lugar de Tres Aldeas, onde deixamos o concello de Cerdedo, para penetrar no concello da Estrada polo monte da Espiñeira, parroquia de Codeseda, entrando no lugar de Quintas, onde había unha capela en honor de San Roque, (un dos máis notables peregrinos xunto ao apóstolo Santiago) que foi fundada o 19 de febreiro do ano de 1641. Baixando polo Camiño do Vieiro, continuando polo camiño do Castelo (que leva ao castro de Quintas) para pasar pola Ponte Vella e xirando á dereita en dirección ao Carballiño polo Camiño Vello que chega a Fonte Fría, e entrando na Congostra chegábase o lugar da Devesa e dende aí ao convento feminino baixomedieval de Augas Santas ou da Sagrada, pertencente á orde de San Bieito. Este convento feminino foi anexionado por bula do 24 de marzo de 1411 do papa Benedicto XIII, para que os seus bens fosen administrados polo deán e capítulo coa obriga de designar un capelán para celebrar misa na igrexa do mosteiro, por permanecer no mosteiro tan solo unha monxa e a abadesa. Dita igrexa foi reconstruída por derradeira vez no ano de 1900. Conserva a ábsida románica de cando era mosteiro. No interior do templo áchase unha imaxe do apóstolo Santiago barbado e con melena cos atributos de peregrino, chapeu de ala ancha, esclavina que abrocha no pescozo, con dúas cunchas de vieira en cada costado do peito, túnica longa, cunha faixa rematada no frontal cunha lazada, pés calzados con sandalias e coa man destra termando dun bordón no que esta atada unha cabaza, man zurda caída ao longo do corpo, asindo o libro do Novo Testamento. Tamén se honra a imaxe de San Roque con indumentaria de peregrino, sombreiro ala ancha con cuncha de vieira no fronte, esclavina con dúas conchas a cada costado, túnica longa, zurrón, bordón, e botas de media caña, can cun anaco de pan, anxos co unguento.

No frontispicio da igrexa sobre o reloxo, remata o conxunto unha gran concha de vieira, posta do revés, mostrándonos a parte cóncava ao timbre a inscrición de 1900. No muro do cemiterio, que rodea o adro e a entrada á eira da casa reitoral, atopamos labrada unha cruz rodeada dun círculo, acompañada en cada costado dunha venera. E no cruceiro na entrada da Carballeira da Feira, barroco transición ao neoclásico, no fuste da columna dous frades mártires, un co hábito franciscano (arriba) descansa sobre unha cuncha de vieira, e o outro con hábito beneditino (abaixo) descansa sobre unha peaña.

Aquí en Codeseda é onde este camiño conflúe co que vén dende o Ribeiro de Avia –do que se fala a continuación-, polo que ambos camiños desde o centro de Codeseda ou Sagrada -lugar chamado así onde se atopaba o mosteiro e hai unha fonte ¿sagrada?-, teñen o mesmo trazado, continuando a ruta polo Codesal, Ponte da Pedra, o Arnado, entrando na parroquia de Nigoi e continuando ata Tabeirós, capital xurisdiccional e que na actualidade exerce a xurisdición do arciprestado.

Venera na igrexa de Codeseda

Tabeirós, unha das 51 parroquias que conforman o Concello da Estrada, é a única que ten por patrón ao Apóstolo Santiago. Entrando nesta parroquia polo camiño da Consolación, atópase a man dereita un peto de ánimas, que no seu interior ten gravado o letreiro “*AL CAMINANTE*”.

Peto de Ánimas

Deixando a Consolación, á saída do pobo érguese unha ermida construída no ano de 1680 en advocación a Nai de Deus. Levántase esta ermida co gallo de atopar os veciños unha imaxe da Virxe, posiblemente esquecida por peregrinos. Nesta ermida temos unha talla de Santiago mata-mouros cos atributos de peregrino habituais e suxeitando coa man esquerda unha bandeira branca coa cruz de Santiago. Ao seu carón a imaxe de San Roque con sombreiro de ala ancha, pero que leva dúas chaves de ouro postas en aspa (pois el peregrinou á cidade de san Pedro) en vez da cuncha de vieira.

Na igrexa parroquial de Tabeirós, no muro da dereita, hai unha pequena fornela rematada dunha cuncha de vieira, onde se ergue unha talla labrada en pedra coa figura do apóstolo cos atributos de peregrino e mirando ao norte, sinalando ao peregrino a vía que terían que seguir cara a Santiago.

Santiago na fachada da igrexa de Taberós

E dentro desta igrexa preside o altar maior unha imaxe sedente de Santiago apóstolo vestido de peregrino destacando no peito unha espada flordelisada de ouro e una cartela na man dereita. Na mesma igrexa hai un vidreira coa cruz de Santiago, así como outra en ferro na tribuna, mentres que a cada lado do sagrario hai unha venera de ouro.

Santiago no altar maior de Tabeirós

Continúa o camiño en dirección a parroquia de Guimarei, entrando pola ponte de Xerliz en dirección da igrexa e preto da mesma, onde hai un cruceiro sen a parte superior da cruz, pero no fuste ten a figura do apóstolo Santiago. Segue o camiño cara á Torre de Guimarei, onde se atopa outro cruceiro coa imaxe do apóstolo no seu fuste.

Entra logo na vila da Estrada polo camiño real, pola rúa da Peregrina, e xirando pola rúa do cruceiro hai outro cruceiro que ten, en palabras de Susana Pazo Maside³, “*adheridos ao fuste, a Santiago e San Roque. Santiago Peregrino sentado sobre unha especie de sitial, porta bordón na man esquerda e un libro na dereita; amosa así mesmo dúas conchas de vieira, unha no sombreiro e outra no centro do peito, sobre a capa. San Roque, situado debaixo de Santiago leva tamén capa de peregrino con dúas conchas, unha a cada lado do peito e unha terceira no sombreiro; ten báculo na man esquerda e coa outra levanta o saial amosando a súa perna dereita. Cada un deles repousa sobre unha cuncha; a de Santiago ten marcadas as ondulacións características da vieira, mentres que a de San Roque é lisa e leva a inscrición SROq, en clara alusión a este santo.*”

Do seu paso polas aforas de A Estrada dá conta o testamento dun veciño da parroquia de Figueroa (A Estrada), chamado Juan González Figueroa, do ano 1589, que nos di: “*Cargo y condición que sea obligado el que ahí sucediere a decir dos misas cada semana por mi ánima y de mis ascendientes en la germita de Sant. Espíritus da Estrada y que lleventen y agan llebantar ai en la germita y capilla ditta [dessaciendo] la que a presente hesta hecha y agan junto a ella una casa donde se acojan los pobres peregrinos que viniesen en romería al SSeñor Santiago.*”

Tamén Manuel Reimóndez Portela, no seu libro “*A Estrada Rural*” ao falar da parroquia da Estrada, nos di: “*Camiño de romeiros cara á cidade do Apóstolo que pasaba polo mesmo centro da vila de sur a norte polo que hoxe é o lugar do Cruceiro (que aínda se atopa en pé) seguindo pola Casa Grande de Figueroa cara a Ponte Vea e Santiago*”.

E José Luces Miranda⁴ cóntanos que: “*En el año de 1836 el Juez de Primera Instancia designado á Tabeirós, en la provincia de Pontevedra, echaba pie a tierra después de una jornada de cuatro leguas a través de accidentados y pedregosos caminos, en un lugar de cuatro ó seis casas, no contando por tales otros tantos cobertizos y rediles, sito alrededor de una ermita del Espíritu Santo en medio de secular arboleda, denominada Campo da Estrada, donde descansan los peregrinos que iban a Santiago de Compostela, cuyas torres descubrían en el horizonte del Norte.....*”

3 PAZO MASIDE, Susana, *Reproducción do cruceiro da Estrada*, Miscelánea histórica e cultural da Estrada, nº. 13

4 LUCES MIRANDA, *La Ilustración Gallega y Asturiana*, Madrid, revista decenal ilustrada, (8/8/1880).

Deixando a vila, tomamos o camiño en dirección a Toedo, onde se ergue preto da igrexa un fermoso cruceiro cos imaxes de San Roque e o Apóstolo. No libro da fundación da confraría de San Roque de Toedo que data do ano 1632, nos seus estatutos establece “*Y si algún pobre o peregrino se muriere en la dicha feligresía de San Pedro de Toedo, aunque no mande cosa alguna a la dicha cofradía, siendo avisados los vicarios le vayan a buscar para enterrarle y se entierre con los cofrades y cera de la dicha cofradía y se le diga una misa por su ánima*”.

Continúa o camiño pola parroquia de San Salvador de Baloira, Santa Cristina, e Couso, pasando á provincia de A Coruña pola vella de Ponte Veá.

Seguindo a Fernando Cabeza Quiles⁵, “*Despois da parroquia de Toedo, os peregrinos debían seguir, na parroquia de San Salvador (outra advocación xacobeá) de Valoira, polo chamado Camiño Vello de Montoiro para chegaren ao lugar do Rollo, na parroquia de Santa Cristina de Veá, situado nun antigo cruzamentos de camiños, un dos cales é a estrada actual da Estrada a Santiago (a PO841), seguramente antes un camiño real, que debeu estar sinalizado e balizado polo rollo, contemplando no topónimo O Rollo o cal alude a un rollo medieval, tamén chamado picota, polo que nun principio o topónimo O Rollo, referido a columna cilíndrica de pedra dese nome, aludía os lugares, xeralmente situados en cruzamentos de camiños, nos que axusticiaban, os reos condenados á pena de morte, aínda que os rollos, á parte desta triste función, tamén servían como pedras de termo e como cruces de peregrinos, situados a beira das travesías e dos camiños xacobeos*”.

O segundo camiño esquecido, que imos describir, está cargado de pegadas xacobeas e sae de terras lusitanas penetrando en Galicia por Cortegada de Baños na provincia de Ourense e segue por San Bieito de Rabiño (Meréns. Arnoia), Os Chaos (A Reza. Ribadavia), San Cristobo de Regodeigón (Beade. Leiro), Berán (Lebosende. Carballiño) Banga-Viñoá (Boborás), Pazos de Arenteiro, Alabarellos, Salón-Albarellos, Distriz, Paredes, Feáns, Feáns-Vilachá (Beariz), Magros, para internarse en terras da provincia de Pontevedra, polo concello de Forcarei, Soutelo, Vilapouca, Cachafeiro, Gaxín, Ponte Gomial, A Mámoa-Castrelo, Baiuca, e entra no concello da Estrada pola parroquia de Codeseda polo lugar de Portela e deste a Codeseda, onde converxe co camiño que sae de Tui como xa quedou dito.

Como testemuña deste camiño atopamos no libro de finados de San Paio de Figueroa (A Estrada) unha partida de defunción do ano 1839 dun enfermo que desde as terras do Carballiño marchara a Santiago a pasar consulta, onde di: “*Como Cura Párroco de Sn. Pedro de Toedo y Sn. Pelaio de Figueroa su unido, en la provincia de Pontevedra Partido Judicial de Tabeiros, mandé dar sepultura Eclesiástica en el día de la fecha al cadáver*

5 CABEZA QUILES, Fernando, *As pegadas Xacobeas do concello da Estrada*, na Miscelánea Histórica e Cultural da Estrada, nº 14, ed. do Museo do Pobo Estradense Manuel Reimóndez Portela. A Estrada

de Dn. Agustín Rodríguez, marido de Dn. Francisca Baleynas vecinos de Sn. Ciprian de Señorín oriundo de St^a María de Arcos Partido Judicial de Carballino Obispado de Orense, edad [cinquenta y dos]años que murio de efecto crónico de la cabeza según certificación de facultativo biniendo de Santiago de consultarse, sin hacer ninguna disposición testamentaria ni recibir ningún sacramento de la Iglesia por no dar lugar su prematura muerte...”

Sobre o recorrido deste camiño por terras de Ourense dounos os datos a *Asociación Camiño Xacobeo Miñoto Ribeiro*. O día 5 de novembro de 2016 membros da *Asociación Codeseda Viva* trasladáronse ao lugar de Beiro, concello de Carballeira de Avia (Ourense), para manter unha xuntanza coa *Asociación Camiño Xacobeo Miñoto Ribeiro*. O encontro foi de moito proveito, pois mostraron o trazado do camiño, moi documentado, explicando con detalle cada treito, ermidas, toponimia, pegadas xacobeas, desde onde principia o camiño ata o remate onde converxen todos os camiños xacobeos na cidade do Apóstolo. Despois dunha longa charla encargáronlle a *Codeseda Viva* a responsabilidade de tratar de constatar unha vía de peregrinos desde o límite desta provincia coa da provincia de Pontevedra, dando comezo no concello de Forcarei, para logo pasar ao concello da Estrada, ata deixar este concello pola Ponte Vella de Ponte de Veá-Couso e por Sarandón na parroquia estradense de Ribeira.

En efecto, **este camiño ten dous trazados ben diferenciados**, bifurcados en A Mámoa-Castrelo (Forcarei).

O primeiro trazado é como segue: Soutelo, Vilapouca, Cachafeiro, Gaxín, Ponte Gomial, A Mámoa-Castrelo, Baiuca, Portela e Codeseda, onde converge co camiño que sae de Tui como xa quedou dito.

Otero Pedrayo na súa “*Guía de Galicia*” xa nos falaba deste camiño: “...*La Estrada, de expresivo nombre itinerario, con su feria atraía y centraba los caminos. De ellos los más ilustres fueron la vía romana secundaria, que pasando el Ulla en Ponte Bea seguía a Baños de Cuntis, y el de las peregrinaciones y arriería que desde lo Alto Avía y el Paraño por Forcarey cruzaba la Tierra de Montes, llegaba a La Estrada por Codeseda y seguía a Compostela por Ponte Bea*”⁶.

Tamén Pedro Varela Castro⁷ nos di: “*Ya sabemos que, de antiguo, dos vías importantísimas se cruzaban en La Estrada, haciendo el punto muy concurrido y apropiado para que la población se extendiese: El cruce tenía efecto, aproximadamente, en el centro de la que es hoy Plaza de Ramiro Ciorraga. Por la vía de la parte de Montes circulaban con frecuencia nutridas peregrinaciones portuguesas que iban a orar ante la tumba del Após-*

6 OTERO PEDRAYO, R., *Guía de Galicia*, editorial Galaxia, Vigo, 1980 (5ª edición)

7 VARELA CASTRO, P. *La Estrada*, Santiago de Compostela, 1923

tol, Patrón de las Españas, y se cobijaban para descansar en unos soportales adyacentes a la Capilla advocación del Espíritu Santo, que a inmediaciones del cruce se levantaba.

A la importancia de los vías cruzadas, mas antiguas que la aldea, y tal vez a los peregrinos procedentes de Portugal, se debe el nombre que lleva nuestra Villa, cuyo significado es calle.”

O segundo trazado é descrito por Francisco Rozados “Rochi”⁸ : “Desde a Mámoa, seguiría por Cima da Costa ata as Baiucas e collería logo cara a Quintillán (nome orixinado nun posuidor romano) e a Rúa xa en Meavía. Pasaría entón a río Umia pola Ponte de San Amaro e logo iría ó lugar do cruceiro. En terras da Estrada transcurriría polos lugares de Pardemarín, Olives, Curantes, Acorados e Riobó, ata a súa chegada a Ponte Sarandón para cruzar o río Ulla e introducirse xa nos arredores de Santiago”.

Os autores José Ramón Estévez Pérez e Castor Pérez Casal⁹ tamén nos falan deste camiño con dúas ramificacións, a primeira: “*Soutelo, Vilapouca, Cachafeiro, Gaxin, Ponte Gomial, Santa Mariña de Castrelo e a Mámoa de Castrelo [...] É preciso reseñar a historicidade desde tramo, atestiguado historicamente dende moi antigo*”. A segunda ramificación é a que segue: “*De Mámoa (Castrelo), vai a Forca da Lagoa, Boimorto, Senteiro, Curantes, Brey, San Pedro de Acorados, Porto, O Francés, Pereira, Vilancosta, Ribeira e Ponte Sarandón que cruza o río Ulla. (San Cristóbo de Merín y Santiago de Compostela)*”.

Tamén nos din que “*O Camiño Xacobeo do Ribeiro é un dos mais antigos por onde pasaban e pasaron peregrinos e o comercio das distintas épocas. Temos un relato curioso sobre este camiño. Don Pedro Martín Cermeño García Paredes, capitán xeral do Reino de Galicia, emite un impreso cun memorial feito polo cóengo da Catedral de Santiago D. Jorge Cisneros, o cal conta que o gobernador que fora tomar os baños á vila de Cortegada, queixábase dos camiños, pontes e tránsitos que estaban en mal estado*”:

“Que con el motivo de pasar a los baños de Cortegada he transitado por los dos caminos que hay de esta ciudad de Santiago al Ribeiro, los que se hallan tan deteriorados que se conoce que en muchos años no fueron reparados y habiendo algunos pasos intransitables en donde el comercio padece mucho por perder en ellos su hacienda, como acaeció a un pobre arriero, quien viendo reparar provisionalmente, el que hay desde esta ciudad a la Barca de Sarandón, ofreció que como se reparase de la misma suerte lo demas y en particular la cuesta de Ribeira, que esta pasada dicha barca, en donde había perdido el mejor ganado que tenia, daría quinientos reales para herramientas

8 ROZADOS, F. “*O vreeiro por Terras de Montes e Tabeiros. Comercio e peregrinaxe*. Miscelánea nº13

9 ESTÉVEZ PÉREZ, J.R.- PÉREZ CASAL, C., “*Camiño Xacobeo Miñoto Ribeiro*”, 2009

de los dos caminos que pasa por Montes al Ribeiro...”. “ Se digne mandar que se reparen dichos caminos de la propia suerte que lo están haciendo desde la barca del Ulla, y Sarandon a esta ciudad, pues con ello podrán transitar con menos incomodidad los peregrinos, pasajeros y gente del comercio. A si mismo suplica el que se sirva V.E. mandar se reparen las tres entradas a nuestra ciudad... A los menos sea en cada uno a legua de distancia, para que los pobre peregrinos que vengan a ganar el santo Jubileo del año santo inmediato, quienes muchos de ellos; luego que ven las torres de la Basílica de nuestro Apóstol Santiago, unos vienen descalzos y otros de rodillas hasta llegar a dicha Basílica”. (31 de octubre de 1783) ¹⁰

En Ponte Sarandón, onde o camiño entra na provincia de A Coruña, esta situada a *casa dos Araújo*¹¹, propietarios das barcas nas que atravesaban os veciños, arrieiros e peregrinos e demais viandantes, e onde tiñan tamén unha casa que servía de pousada para satisfacer aos que por alí pasaban. O seu veciño e parente Francisco Núñez Monteagudo disputou en 1670 con dono de dita casa pola propiedade dunha solaina sita en Ponte Sarandón que principiaba na casa de Francisco e continuaba pegada á casa de Jacinto Bermúdez, e polos dereitos de rega dunha auga que viña desde Curuxeiras a través das terras de Jacinto por mor do “*camino francés*”¹² que ía até Soutelo de Montes.

E mesmo nas cantigas populares¹³ queda reflectido:

*Fun ao viño ao Ribeiro
E pasei pola Almuzara,
E no alto de Soutelo
Bateume a neve na cara.
Hai ruiña, hai ruada,
Vinde mozos e vellos á foliada.
O arrieiro de Murada¹⁴
Vai polo Paraño arriba
Mociñas de Vilapouca*

10 Documento enviado polo Gobernador ao Concello de Ribadavia, quen ordena facer reparos neste camiño. Arquivo Histórico Prov.l de Ourense, Concello de Ribadavía. Libro de acordos. Caixa 314.

11 FERRO, L.-BERTOLO, J.M. *Casa dos Araújo en A Ponte (Ribeira. A Estrada)*, Rev. Nalgures, 2013

12 Arquivo do Reino de Galicia. Real Audiencia. 24078/63 e 24831/79

13 CAGIDE DIEGUEZ, L. *Os derradeiros arrieiros de Tabeirós-Terra de Montes*. Miscelánea,nº 11

14 Murada está en Castrelo (Forcarei) e Vilapouca está unida, hoxe en día, a Soutelo.

*Téndelle a carne cocida.
Hai ruíña, hai ruada,
Vinde mozos e vellos á foliada.*

.....

*Os arrieiros da Estrada
Van polo Paraño arriba
Mociñas de Vilapouca
Téndelle a carne cocida.*

No camiño que pasa por Soutelo de Montes atopamos un cruceiro, feito en 1964, que fai referencia á devoción do apóstolo Santiago. “*Junto a la iglesia parroquial hay un crucero, hecho de granito en Pontevedra, que se levanta encima de una plataforma sobre un pedestal. De fuste octogonal, tiene un capitel corintio con unas estilizadas hojas de acanto. Lleva en la cruz superior las imágenes de Cristo crucificado y la Virgen Peregrina, ya que tiene en una mano al niño Jesús y en la otra una vara con calabaza y en la cabeza el sombrero típico de peregrino con una doblez central y la concha de vieira. Además en su fuste tiene adosada la imagen de Santiago Apóstol sedente, semejante a la del Pórtico de la gloria de la catedral de Santiago.*”¹⁵ Falando das festas que se celebran en Soutelo dinos o mesmo autor que unha é a de San Roque, pois tiña unha ermida neste lugar desde a época medieval.

6.- Virxe Peregrina. Soutelo de Montes

15 BÉRTOLO BALLESTEROS, J.M., *Parroquia de Santa María Magdalena de Montes, 1964-2014*. Ed, particular, 2015

Do seu paso por Meavía temos referencias na escritura dun foro do arcebispo compostelán a un veciño: *Item más la heredad da Torre que llevará de sembradura una anega de pan poco más o menos que linda por la parte del norte con el camino real que va de Santiago a Orense*”¹⁶

Falamos pois de camiños que se facían a título individual, pero desde hai máis dun século a diocese compostelá organizaba peregrinacións cada Ano Santo. Vemos así a peregrinación do arciprestado de Tabeirós a Santiago de Compostela segundo o Boletín Oficial do Arcebispado de Santiago do 20 de abril de 1915:

“Fenecidas al cabo la Semana Mayor y las alegres Fiestas Pascuales del presente año del Perdón, reanúdanse con igual solemnidad y brillantez que hasta aquí ha tenido, las devotas Peregrinaciones diocesanas que poco ha felizmente se incoaran.

Tras los Amaeos, los Irienses, los Ulienses y Tamaros; siguiendo a los Montanos, estaba en turno providencial y viene dichosamente la romería de Tabeirós; la de los Taberiolos ó Tabeirolenses.[...]

A esa región que tenía como Centro y Capital de su territorio á la famosa “Torre de la Barreira”, préstamo ó tenencia, concedida por el Arzobispo de Santiago á los Magnates ó Hijos-dalgo de probada lealtad, situada en el peñascoso cerro, al pie del río Bóo, en la parroquia de San Martín de Rio-bóo; á esa región que contaba cual rica presea de nobleza y religiosidad al renombrado Castellúm Daguiar, restituído á Santiago por D. Sancho IV; á esa región que se gloria de haber pertenecido á la antigua Sede Iriense, pues por alguien asegurase que los Coporos, sujetos al Obispo de Iria, han sido los antecesores de los actuales Taberolienses; á esa región bendicida y santificada por almas santas que se encerraban en los célebres monasterios claustrales de Coteseta (Codeseda) y Paradela; á esa región poblada por innumerables feligresías, tan antiguas y respetables como fueron Uimarci (Guimarei), Moreiras, Aguyar (Agar), Ribela, Rubín, Asnois y tantas otras; á esa región, en fin, donada por los Reyes de Castilla, D^a. Urraca y Alfonso VII, y por el Conde de Galicia, D. Ramón de Borgoña, á la iglesia de Santiago, cuya donación confirmaron Pascual II y Anastasio IV, y conocida en los Diplomas reales y en las Bulas pontificias con los nombres de Taveirolos- Taberiolis-Taberiolus; á esa región, decimos, parece debía corresponderle continuar en ese momento la interrumpida serie de demostraciones de amor y fe á nuestro ínclito Patrono, ya que éste es á la vez el suyo muy amado, pues que el actual Centro de ella, en orden religioso, llámase “Santiago de Tabeirós”; á pesar de que, en razón de un ramal que, partiendo de la importante y principal vía romana,

16 Archivo do Reino de Galicia. Real Audiencia. 1413/40

se dirigía á Cuntis por aqueles lugares, y atravesaba la calzada empedrada (via strata) de la actual Estrada, quiera por emulación denominarse con este último vocablo.[...]

Igrexa da parroquia de Santiago de Tabeirós

Y en medio del atronar la pólvora por los aires y del repiqueteo grave, sonoro y majestuoso con que las lenguas metálicas de la Basílica regalan nuestros oídos é hinchen de inexplicable júbilo el ánimo religioso, dándoles ó celebrando así, á su manera, la bienvenida de los romeros; y con su digno Representante en Cortes españolas, D. Raimundo Riestra y Calderón que muchísimo se honra, empuñando el distintivo ó flámula, acompañado de los celebrados señores Alcalde de La Estrada, Diputado provincial, señor Otero, y otros más Diputados y personas de significación en el bufete, en el comercio, en la industria, o por su hacienda, del distrito de Tabeirós; y con esa brillante pléyade de piadosas señoritas y reposadas señoras que se agrupan en torno del otro pendón que entre sus manos estrecha la conocidísima estradense, Isaura Cajide Ciorraga; recorren las engalanadas calles hasta llegar a la Santa Iglesia, entonando, al son de la Banda municipal santiaguesa, el sublime y entusiástico Himno, presididos unos y otras por el Arcipreste del Partido, Párrocos y demás Comisiones para el caso señaladas[...]”.

En resumo, estes camiños xacobeos tal e como temos documentado, se fosen aprobado polos órganos oficiais da Xunta de Galicia, poderían ser unha fonte cultural e turística, que redundaría na economía para todos os comerciantes da Estrada e en extensión para todo o concello. De aí o interese que pode supoñer o estudo detallado dos camiños para a súa valorización pola recentemente creada Academia Xacobeá.

FONTES DOCUMENTAIS E BIBLIOGRÁFICAS

Arquivo Histórico Nacional

Arquivo Histórico Provincial de Ourense

Arquivo Parroquial A Estrada, libro fundación da confraría de Toedo

Arquivo Parroquial de Figueroa, A Estrada. Libros sacramentais de finados.

Boletín Oficial Arcebispado de Santiago.

Nomenclátor de Galicia. *Toponimia oficial das provincias, concellos, parroquias, e lugares*. Xunta de Galicia

BALIÑAS FERNÁNDEZ, C. A., *O Val de Quireza*, 2015

DE TORRES LUNA, Mª P. “*Los caminos de Santiago y la geografía de Galicia*”. *Rutas, paisajes y comarcas*, Santiago de Compostela 1995.

OTERO PEDRAYO, R., *Guía de Galicia*, editorial Galaxia, Vigo, 1954 (3° ed.)

PENSADO, J. L., *Viaje a Galicia (1745) Fray Martín Sarmiento*, Ed. Universidad de Salamanca, 1975

PÉREZ CASAL, C. - ESTÉVEZ PÉREZ, J.R., *Camiño Xacobeo Miñoto Ribeiro*, 2009.

SANMARTÍN SOBRINO, J., *A Estrada en el camino*. Ed. Dip. de Pontevedra, 1991.

VARELA CASTRO, P. *La Estrada*, Santiago de Compostela, 1923

REVISTAS E XORNAIS:

A Estrada. Miscelánea Histórica e Cultural, do Museo do Pobo Estradense “Manuel Reimóndez Portela”, *Diario de Galicia*, *La Correspondencia Gallega*, *Diario de Pontevedra*, *El Compostelano*, *La Noche*, *Hoja de los Lunes*, *La Ilustración Gallega y Asturiana*.

AGRADECEMENTOS

As citas dos xornais e outros medios foron facilitados pola *Asociación Codeseda Viva*, que está a facer un grande labor sobre o terreo, documentación, cartografía, etc. Agradecemos pois a súa axuda, sen a cal sería imposible a publicación deste artigo.